

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ИНСТИТУТУ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ (НА ПРИМЕРУ САКУПЉАЧКОГ И ПРИРЕЂИВАЧКОГ РАДА У ОБЛАСТИ НАРОДНЕ И УМЕТНИЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ)**

Апстракт: У оквиру обимнијег истраживачког пројекта усмереног на систематско представљање научног и културног деловања Института за српску културу Приштина – Лепосавић по одељењима, односно областима и научним дисциплинама, овај рад први је у низу прилога посвећених проучавању српског језика и књижевности у оквиру издавачке делатности Института. Као неопходан културноисторијски и институционални контекст, у уводном делу рада приказује се борба за оснивање института за проучавање српске културе у Приштини, његови научни, културни и национални циљеви, као и сажета историја његовог деловања. Пажа је потом усмерена на класификовање и број издања посвећених проучавању српског језика и књижевности, да би централни део текста био фокусиран на анализу сакупљачког и приређивачког рада преvasходно из области народне и уметничке књижевности, са посебним освртом на предговоре збиркама народне књижевности, антологијама и хрестоматијама уметничке књижевности. Циљ рада је да кроз преглед и анализу наведених издања укаже на тематске и методолошке, али и на друштвено-идеолошке оквире у којима су истраживачи и сарадници Института приступали српској народној књижевности, на неистражена научна подручја, као и на значај издавачке делатности ове институције у проучавању, очувању и (научној) рецепцији српске књижевне и језичке баштине.

Кључне речи: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, издавачка делатност Института, проучавање српског језика и књижевности, сакупљачки и приређивачки рад, предговори, народна књижевност, *Сјуденјиски зайиси*, Владимир Бован, антологије, хрестоматије.

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКУ КУЛТУРУ ПРИШТИНА – ЛЕПОСАВИЋ: БОРБА ЗА ОСНИВАЊЕ И ЊЕГОВА ДЕЛАТНОСТ, ТИПОЛОГИЈА И БРОЈ ИЗДАЊА ПОСВЕЋЕНИХ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И КЊИЖЕВНОСТИ

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић основан је на иницијативу професора Филолошког факултета Универзитета у Приштини, са циљем да постане стуб очувања, проучавања и тумачења српског језика, књижевног и културног

* ORCID 0000-0002-2557-7936, becejskim@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

наслеђа нашег народа на простору Косова и Метохије (Бован 2002: 14). Након једнодеценијске борбе најхрабријих и најупорнијих српских интелектуалаца, акт оснивању института за проучавање српске културе на Косову и Метохији донет је 18. новембра 1987. године и објављен у Службеном листу САПК, бр. 8 (према Бован 2002: 24), а установа је званично почела са радом 1. јануара 1988. године.¹ Првобитно незграпно име – Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана у САП Косову – представљало је компромис српских научника и родољуба, нужну жртву ради његовог оснивања (в. Бован 2002: 22–24; Цветановић 2002: 27; Павловић 2002: 32–33). Како су због вековног исељавања Срба са ових простора, поготово под притиском шиитарских сепаратиста након Другог светског рата, народни обичаји, усмено стваралаштво и локални дијалекти били највише угрожени (в. Бован 2002: 20), њихово спасавање од заборава постао је примарни, али не и једини задатак ове мултидисциплинарне институције. Основана су одељења за проучавање оних области које чине основу културе једног народа: одељење за српски (српско-хрватски) језик, одељење за књижевност, одељење за националну историју, одељење за историју уметности, етнологско и етномузиколошко одељење, те научно-документациони центар са библиотеком (Јевтовић 2002: 44).

Иако не тако стар по времену постојања, Институт је пролазио кроз тешке периоде – како у смислу кадровском и финансијском, тако и у смислу безбедносном, остварујући праве научне и издавачке подвиге у готово немогућим условима. Примера ради, споменућемо само чињенице да је у првих неколико месеци од оснивања Института једини члан колектива, „и директор и курир” био Миленко Јевтовић, а да је већ након четири године у свом сталном радном саставу имао 13 научних сарадника и разгранату мрежу угледних спољних сарадника (Јевтовић 2002: 38, 46);² да је у кризним годинама 1997. и 1998. тадашње Министарство науке престало да га финансира, због чега су скоро сви истраживачи у научним звањима отишли у друге институције; да је 1. септембра 1999. други директор Милош Ђођевић морао да напусти његове сталне просторије у Приштини и следи пут српског егзодуса; да је Институт остао једина српска научна институција на Косову и Метохији,

1 Посебно су се залагали проф. др Владимир Бован, аутор Елабората о оснивању Института (који потписују и други чланови Радне групе: Милосав Вукићевић, Нухи Ислами и Зоран Павловић, док Ружди Плана одбија да потпише – Бован 2002: 23; в. и Павловић 2002: 32–33), Јова Глишић, Бане Марковић, професор др Владимир Цветановић, професор др Милосав Вукићевић, Милан Шешлија, проф. др Зоран Павловић, те председник Скупштине САП Косова Душан Ристић. Видети монографију *Институт за српску културу Приштина 1988–2002*. (ур. Ђорђевић 2002), нарочито текстове у поглављу „Борба за оснивање Института”: „Од захтева до закона (1976–1988)” Владимира Бована (2002: 13–27), „Политички отпори” Владимира Цветановића (2002: 27–32) и „О имену Института” Зорана Павловића (2002: 32–37).

2 Јевтовић описује своје невоље с правним регулама, од штамбиља и печата до регистрације установе; од привременог смештаја у две канцеларије Музеја Косова, потом у четири просторије баракe СИЗ-а за науку, до идеалног трајног смештаја у реновираној првој школској згради на глау Косова у дворишту православне цркве Св. Николе у Приштини, згради која је била под патронатом Завода за заштиту споменика културе; организацију рада, у којој се апелу за помоћ одазивају највеће институције науке и културе у Србији – пре свих, САНУ и сва њена научна одељења, професори Универзитета у Београду и Новом Саду, као и појединачна угледна имена науке; борбу за кадрове и школовање научног подматка, покретање годишњег научног гласника *Башинина* и издавачке делатности у оквиру научно-документационог центра.

са привременим седиштем у Лепосавићу, где се поново суочио с недостатком радног простора. У овим ванредним приликама Институт није престајао са радом: организовао је научне скупове, објављивао зборнике, монографије и часопис *Башићину*, направио први Пројекат (*Историјске и националне основе духовне и материјалне културе српског народа на Косову и Метохији*) и коначно променио име у Институт за српску културу – Приштина (в. Ђорђевић 2002: 48–52).³ У наредних четврт века више пута је мењао руководства, изнова кубурио с научним кадром, финансијама, безбедношћу запослених, али је настављао своју мисију, која се ни до данас није променила – да у савременим околностима истражује, чува, брани и представља оно што српски народ одређује као заједницу.

У оквиру обимнијег пројекта – представљање рада Института за српску културу Приштина – Лепосавић по одељењима, односно областима и научним дисциплинама, и потпројекта – представљање проучавања и очувања српског језика и књижевности у њему (област због које је и покренута иницијатива за његово оснивање), биће објављен низ радова чији је предмет проучавање српског језика и књижевности, најпре кроз издавачку делатност Института – речнике, те сакупљачки и приређивачки рад на подручју народне и уметничке књижевности (збирке народне књижевности, антологије, хрестоматије), који ће се наћи у фокусу другог одељка овог прилога. Уследиће радови који приказују проучавање поменуте научне дисциплине кроз монографске публикације (историјскокњижевне монографије, монографије посвећене одређеном језичком подручју, појединачним стваралачким поетикама и националним бардовима, те студије и огледе који целовито обрађују једну тему или предмет), потом кроз остале видове издаваштва (тематске зборнике и зборнике радова са научних скупова, библиографске и серијске публикације, односно часопис *Башићину*), као и кроз неиздавачку делатност (организацију научних скупова, округлих столова, промоција књига, зборника, часописа, па и самог Института), књижевну и институционалну, домаћу и међународну сарадњу са установама науке и културе, гостовања истраживача Института у тематским научним радио и ТВ емисијама и сл.

Кроз кратак преглед издања посвећених српском језику и књижевности биће представљене главне теме којима су се бавили и којима се баве истраживачи и сарадници Института, те наговештене оне које тек планирају да изучавају.⁴ Биће размотрене примењене теорије и методе, као и научни допринос публикација и радова појединим поддисциплинама и областима проучавања језика и књижевности, односно интердисциплинарном научном подручју и српској култури, чиме ће макар делимично бити осветљен њихов допринос поменутој мисији.

3 О свему овоме опширније и сликовито сведоче његови оснивачи и руководиоци у другом поглављу наведене монографије („Основни правци развоја Института”), које чине текстови: „Прва деценија или успон и пад: Од печата до нове зграде (1988–1998)” Миленка Јевтовића (2002: 37–47), „Нов век и почетак: Од регистрације до прогона (1998–2002)” Милоша Ђорђевића (2002: 48–53) и „Дух српске културе и Институт” Чедомира Ребића (2002: 54–56).

4 Највећа мањкавост овако конципираног прегледа издања – неке врсте институционалне историје издаваштва, која не запоставља ни критичку и теоријско-методолошку димензију публикација – јесте што он не обухвата монографије и радове истраживача и сарадника Института које су објавили други издавачи. Тај недостатак покушаћемо да отклонимо засебним прилогом, који ће имати у виду целокупне библиографије истраживача запослених у Институту, односно њихов допринос одређеним подручјима науке о језику и књижевности.

*

Када је реч о проучавању српског језика и књижевности у оквиру Института за српску културу – било да је фокус усмерен на речнике, дијалекте, односно говорна подручја, ономастику, појединачна књижевна дела, ауторске поетике, поетичке сродности, периоде у развоју књижевности, књижевне форме, на одређену тематику и мотивику, осветљавање конкретних феномена (какав је нпр. идентитет) или интердисциплинарних односа – најбољи показатељ ширине интересовања и посвећености истраживача јесу издања која су настала током претходних деценија. Институт за српску културу до сада је објавио 80 књига посвећених српском језику и књижевности, од чега 67 научних монографских публикација. Од девет монографија које се баве проучавањем језика, једна је речник (*Речник косовско-метохијској дијалекта 1–2* Глигорија Глише Елезовића, 1998), једна савремена методика наставе језика, док једна монографија у истраживачком фокусу има дискурс јавних политичких дебата. Говорима Средњег Ибра и Ибарског Колашина баве се две монографије, ономастиком Средске жупе, Горњег и Средњег Лаба такође две, а врањској фразеологији са малим фразеолошким речником и зоонимији Ибарског Колашина посвећена је по једна књига. Дакле, већина наведених публикација усмерена је на изучавање косовскометохијских и старосрбијанских говора, док две имају општију примену.⁵

Од преосталог броја објављених књига, 58 припада монографском проучавању књижевности (21 монографија у ужем смислу – две посвећене народној књижевности и још 19 посвећених појединачним стваралачким поетикама српских писаца; пет монографија историјскокњижевног типа, односно четири парцијалне историје књижевности и једна преглед историја српске књижевности; и 32 књиге тематски конципираних студија и огледа), 12 стваралаштву: ауторском шест (што је и разумљиво ако имамо у виду чињеницу да је Институт примарно научна установа, те да је његова издавачка делатност усмерена на научне публикације), од чега две збирке песама, једна записа (аутобиографска исповест), једна прича на локалном ђакочичком дијалекту;⁶ једна антологија српске уметничке прозе Косова и Метохије и једна хрестоматија (ониричких текстова српског романтизма), а шест су збирке народних лирских и епских песама и приповедака – плод дугогодишњих теренских истраживања и записивачког рада научних радника, студената и сарадника Института. Једна књига представља посебну поткатегорију приређених издања и избора са научним предговором (уводном студијом) и библиографским прилозима, те ће о њој бити речи у више радова.

Од 58 монографија посвећених проучавању књижевности које је објавио Институт за српску културу Приштина – Лепосавић само једна се у целини бави светском, док остале углавном проучавају српску књижевност, ређе су усмерене на компаративна истраживања. Тематика око половине од ових књига јесте књижевност Косова и Метохије или појединачне стваралачке поетике косовскометохијских писаца,

5 Речници и монографије посвећени проучавању (српског) језика у издању Института предмет су истраживања Зоране Ђушић, које ће бити објављено у неком од наредних бројева *Башићине*.

6 Реч је о следећим књигама: *Зайис из Призрена са извора* (2020) и *Ала: Песмом до Призрена и Средачке жупе* (2024) Наде Хаџи-Перић, *Песме њризенске* Радмиле Кнежевић (2022) и *Сћиноф њисма* Весне Т. Томић (2024).

говорећи и о њиховим специфичностима у односу на главне токове матичне књижевности (у неком од наредних радова посвећених овој теми осврнућемо се на тако конципиране књиге, значајне за стварање шире слике о развоју савремене књижевности у јужној српској покрајини). Друга половина проучава дела и феномене српске књижевности уопште, приступајући им проблемски и/или тематски, а имплицитно сагледавајући косовскометохијску књижевност као део овог корпуса.

Појединачним стваралачким поетикама српских писаца и критичара посвећено је 19 монографија у издању Института за српску културу и већина представља прерађене и/или допуњене верзије докторских дисертација и магистарских радова запослених истраживача и сарадника Института, који су под истим или сличним насловом одбрањени на факултетима у Републици Србији. Највећи број ових монографија посвећен је Григорију Божовићу – чак три (од чега једно двокњиже), не рачунајући књигу огледа и студија *Григорије Божовић у књижевној кријици* коју је приредио Миленко Јевтовић и монографско издање библиографије радова о Григорију Божовићу, са којима би било укупно пет књига у издању Института посвећених овом писцу; по једна делу Димитрија Кантакузина, Манојла Ђорђевића Призренца, Јанићија Поповића, Глигорија Елезовића (као свестраног истраживача и просветитеља), Вука Филиповића, Владете Вуковића (тј. анализи његових пет репрезентативних песама), Петра Сарића и Драгомира Костића (експликацији збирке песама *Посрпшање*) – од косовскометохијских писаца и научника; Милану Ракићу и Милораду Радуновићу, који су свој живот и рад делимично везали за простор Косова и Метохије, те писцима са ширег српског говорног подручја, чије стваралаштво није уско везано за физички и духовни простор Косова и Метохије: Сими Матавуљу, Бранку Миљковићу, Данилу Кишу, Радомиру Константиновићу и Бранку Милорадовићу. Једна монографија бави се научним делом Предрага Палавестре.

Премда песници/ствараоци попут Даринке Јеврић, Лазара Вучковића, Моша Одаловића, Радосава Стојановића, Слободана Ракитића, Радослава Златановића, Александра Деспотовића, Милице Јефтимијевић Лилић (да поменемо само оне највише проучаване) још увек чекају своје тематске монографије у Институту, њиховом тумачењу посвећен је велики број студија и огледа објављених у мултидисциплинарним издањима ове научне установе (зборницима, часопису *Баштица*).

Остале монографски конципиране књиге (32) јесу студије и огледи, најчешће окупућени око једне одабране теме, феномена или методолошког приступа. Када је реч о овој категорији монографских публикација, ваља истаћи да је у издању Института за српску културу Приштина – Лепосавић објављена и књига *Приповедач и џрича* (2014) Јасмине Ахметагић, овенчана престижном наградом „Никола Милошевић” за најбољу књигу 2014. из области теорије књижевности и уметности, естетике и филозофије.

Поред појединачних књижевних дела и поменутих стваралачких поетика, најзначајније теме које су биле предмет проучавања у Институту јесу теорија мита и косовски мит, његови јунаци и симболи, драматизације косовске легенде, Грачаница као стваралачка инспирација и њене иконике (поготово фреска краљице Симониде), Призрен као царски и „вечити град”, савремена српска поезија Косова и Метохије, проучаваоци књижевности, од којих су многи истовремено били и свестрано оријентисани ствараоци (Вук Филиповић, Владета Вуковић, Радомир Ивановић,

Даница Андрејевић, Милорад Јеврић, Зоран Павловић, Милош Ђорђевић, Драгомир Костић, Драгиша Бојовић), путописи са Косова и о Косову (и из угла књижевности и из угла историје), различите врсте идентитета – од колективног и личног, преко националног и верског, до наративног и хуманистичког; страх као психолошки и књижевни, историјски и уметнички, политички и правни феномен, убиство и самоубиство у науци и уметности, а последњих година и феномен енклаве, и то кроз књижевност и филм.

Да Институт не заборавља велике књижевне и културне прегаоце (са) Косова и Метохије, сведоче научни скупови и тематски зборници: *Дело Свештомира Арсића Басаре* (2000) – зборник посвећен и вајару и писцу, *Дело Владеиће Вуковића* (2001), *Живој и дело Вука Филиповића* (2002), Зборник радова о Радомиру Ивановићу *Liber amicorum* (2001), *Духовно стваралаштво Чедомира Ређића* (2011), зборници радова *Српска књижевност на Косову и Метохији 1945–2000*. (2004) и *Српска књижевност на Косову и Метохији 1945–2000, групи гео* (2005), као и низ мултидисциплинарних зборника реферата. Дакле, од укупно десет зборника радова посвећених проучавању књижевности, пет се бави појединачним поетикама писаца и стваралаца са Косова и Метохије, два проучавањем књижевности Косова и Метохије и три књижевницима из ширег корпуса српске књижевности (*Предсказање Мајије Бећковића* (1996), *Поезија и њојшика Десанке Максимовић* (1999) и *Дело Николе М. Лојичића* (2005)). Овде ћемо споменути још два научна скупа која је (су)организовао Институт – *450 година шћамћарије у Грачаници* одржан 1989. заједно са Одељењем за историју САНУ и *Конзулска времена српских њисаца – Милан Ракић, Бранислав Нушић и Војислав Илић* одржан 10. априла 1998. године, чији су реферати објављени као тема броја у свесци број осам часописа *Башћина* (1997: 31–93).⁷ Осим тога, велики број радова који припада области проучавања српског језика и књижевности објављен је у мултидисциплинарним тематским зборницима и зборницима реферата са научних скупова у организацији Института, те ће о њима бити више речи у прилогу посвећеном овој категорији научних публикација.

Од пет књига библиографије које је Институт објавио, једна је *Библиографија њласника „Башћина“ 1–13* (2002), а четири су посвећене књижевницима и књижевним критичарима: *Библиографија академика Вука Филиповића* (2002), *Библиографија академика Радомира Ивановића (македонистћика)* (2003), *Библиографија академика Вука Филиповића* (2004) и *Библиографија радова о Григорију Божовићу* (2016), коју су зналачки саставиле Јована и Снежана Бојовић. Ту ваља поменути и роман, али за наше проучавање драгоцен каталог издања *Истћинћуић за српску кулћуру – Пристћина 1988–2003*. (Вукадиновић, Ђорђевић 2003).

Овим издањима, али и неиздавачким радом на пољу репрезентације научне и културне башћине Косова и Метохије, Институт постаје гранична кућа нашег

7 Реч је о радовима: „Конзули у делима Јанићија Поповића” Драгомира Костића (1997: 31–38), „Бранислав Нушић и поетика реализма” Душана Иванића (1997: 39–45), „Бранислав Нушић и Стојан Капетановић у Косовском вилајету” Сунчице Денић (1997: 47–52), „Необјављена студија Вука Филиповића о поезији и поетици Милана Ракића” Милоша Ђорђевића (1997: 53–65), „Милан Ракић у прози Григорија Божовића” Миленка Јевтовића (1997: 67–80) и „Војислав Илић и Косово” Милорада Јеврића (1997: 81–93).

језика и памћења која, упркос немилим временима, гаји поверење у књижевност, уметност, традицију и њихову снагу да обликују дух времена. Она је мост између онога што смо били, што јесмо и онога што тек треба да будемо, жива сила која нас окуља и обавезује.

САКУПЉАЧКИ И ПРИРЕЂИВАЧКИ РАД НА ПОДРУЧЈУ НАРОДНЕ И УМЕТНИЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Док поменуће ауторске књиге уметничке књижевности прате краћи и пригодни предговори, те оне неће бити предмет нашег истраживања усмереног на научна издања и културно-научни допринос, приређене збирке народне књижевности, антологија и хрестоматија опремљене су опсежним и зналачки урађеним предговорима, који би могли стајати и као самосталне студије. По обиму теренских истраживања и захваћене грађе, међу њима је највећи, а несумњиво и најзначајнији издавачки пројекат Института објављивање тзв. *Стиуденјиских запис* српске народне књижевности на Косову и Метохији, бележених током седамдесетих и осамдесетих година 20. века под идејним и научним руководством Владимира Бована, професора Филолошког факултета у Приштини.⁸

Осим неколико првих семинарских радова, „који су нестали са професоровог радног стола”, и у којима се налазило 236 записа, у професоровој библиотеци сачувана су 144 семинарска рада са импозантним бројем од 7411 записа народних песама, више стотина народних приповедака и на хиљаде говорних народних творевина (Бован 2000: 15; Бован 2001: 5). Међу тадашњим студентима записивачима налазе се многа значајна имена науке и културе, будућих истраживача и сарадника Института. Тако је борба за очување усменог народног стваралаштва уско повезана са борбом за заснивање института за проучавање културе Срба на Косову и Метохији.

Као по некој вишој правди, *Стиуденјиске записе* објавила је научноистраживачка институција чији су национални задатак студенти преузели. Сабјене у свега три публикације (три тома и десет књига, према подели и распореду грађе приређивача – в. Бован 2000: 16) и скромно опремљене у односу на свој књижевни и национални значај, а поготово у односу на каснија издања Института, ове књиге остају и сведочанство једног тешког периода у научном издаваштву, када је било битно

8 Услед непостојања научне институције која би у комунистичкој Југославији проучавала језик, културу и традицију српског народа у јужној српској покрајини (о чему је било речи приликом представљања борбе за оснивање Института за српску културу), те масовног исељавања Срба под притиском шиптарских сепаратиста са ових простора, професор Бован, свестан да је за спасавање од заборава српске народне књижевности у овим крајевима и њено похрањивање за ризницу српског културног наслеђа дошао задњи час, нудио је студентима српског језика и књижевности са територије јужне српске покрајине да као семинарски рад из предмета Народна књижевност бележе и класификују српске народне умотворине из свог родног краја, уз податке о казивачима. Овако осмишљено научно истраживање показало се као прави студентски подвиг, како истиче Бован у предговорима књига *Стиуденјиских запис*, али несумњиво и подвиг њиховог професора, јер већ у наредним деценијама, а поготово након егзодуса Срба 1999. и 2017. године, такав пројекат спасавања огромне грађе српског народног стваралаштва више није био могућ (в. Бован 2000: 5–21; Бован 2001: 43, 47).

само то да научна грађа угледа светлост дана. Први том, *Обредне народне њесме са Косова и Метохије* (2000), публикован у суиздаваштву приштинског Института за српску културу, бањалучке „Бесједе” и Дома културе „Свети Сава” из Истока, обухвата прву књигу ових записа. Други, најобимнији том, обухвата другу, трећу, четврту, пету и шесту књигу *Сџуденџских записа* („Обичајне народне песме”; „Верске, посленичке, породичне и родољубиве”; „Љубавне народне песме”; „Приповедне народне песме” и „Јуначке народне песме”) и појављује се под насловом *Лирске и ејске њесме Косова и Метохије* (2001), а у коиздаваштву Института за српску културу, Дома културе „Свети Сава” из Истока, „Народног дела” и „Стручне књиге” из Београда”. Трећи том, који Институт објављује самостално, окупља *Народне ѓриповејке и ѓворне умојворине са Косова и Метохије* (2005), односно седму, осму, девету и десету књигу *Сџуденџских записа* („Народне приповетке: приче о животињама и басне, бајке, легенде, скаске и предања”; „Народне приповетке: новеле, шаљиве приче и анегдоте”; „Народне пословице и друге говорне творевине”; „Народне загонетке и остале говорне творевине”).

Сва три тома имају исти поднаслов: *Сџуденџски записи срџских народних умојворина на Косову и Метохији*, а приређивач и писац предговора је професор Владимир Бован. Да је реч о издању десет књига у истом колу, предговор би несумњиво био јединствен, а свака књига имала би и свој посебан предговор прилагођен врсти народних умотворина. Стога ћемо предговоре овим томовима посматрати као јединствену целину. Приређивач најпре оцртава друштвеноисторијски и идеолошки контекст у ком се развијала усмена књижевност на Косову и Метохији, маркирајући повољне и неповољне периоде за њен развој, бележење и проучавање, те истичући најзначајније забележиваче. Као нарочито неповољан, Бован истиче период након Другог светског рата, када је народна књижевност Срба, а поготово јуначка епика, нападана као националистичка. Борба за очување од заборавља српског усменог блага и обичаја на Косову и Метохији уско је повезана са борбом за заснивање научноистраживачке институције за њихово проучавање, подвлачи Бован, о чему је највише говорио у предговору првом тому, као и на почетку предговора другом тому (видети фусноту бр. 8). Осим оцртавања друштвеноидеолошке позадине, предговор другом тому обухвата број прибележених и одабраних варијаната народних песама из *Сџуденџских записа*, поделе на врсте, подврсте и циклусе, стручни опис претходних бележења, њиховог стања (очуваности), разноврсности и богатства тема и мотива, стилских карактеристика и особености у односу на песме исте врсте из других крајева и/или ранијих периода итд. (Бован 2001: 5–47). Слична је концепција предговора и трећег тома *Сџуденџских записа*, чији су предмет народне приповетке и друге усмене умотворине са Косова и Метохије (Бован 2005: 5–30). *Сџуденџски записи* остају последњи комплетни записи извршени на територији целе јужне српске покрајине, као „последња слика живота” и српске народне књижевности и српског народа у Метохији и на већем делу Косова (Бован 2001: 47), те је њихова вредност за целокупну српску културу непроцењива.⁹

9 Пројекат *Сџуденџски записи* професора Владимира Бована – његов обим, карактеристике и научни домети – превазилази амбиције и обим овог прегледа издања Института, и морао би

Када је реч о проучавању народне књижевности у Институту за српску културу, истичу се и четвородеценијска теренска истраживања лирике Левча и Темнића Велибора Лазаревића, публикована у четири књиге, све у издању Института: *Народна лирика Левча и Темнића: истраживања и примери* (2012), *Народна лирика Левча и Темнића: њојска и музичка традиција* (2012), *Ејске њесме и баладе Левча и Темнића* (2019) и *Народне басме и лечења у Левчу и Темнићу* (2020).¹⁰ Међу овим књигама три су збирке народне књижевности опремљене стручним предговорима и коментарима који прате сакупљену и класификовану грађу, те драгоценим прилозима приређивача, док је *Народна лирика Левча и Темнића: њојска и музичка традиција* по начину приступа, композицији и подробној анализи грађе монографија, али је ради целовитог представљања овог пројекта наводимо и уз остале Лазаревићеве књиге посвећене овој теми. Аутор подробно описује територију и историјат бележења умотворина са подручја Левча и Темнића, обичаје и становништво – некада и у тренутку бележења, стање (очуваност) појединих врста песама, у којим су се приликама и на који начин певале, етномузиколошке елементе, певаче/казиваче од којих их је записао, варијанте и уметничку вредност. Лазаревић притом тумачи највредније и најређе међу њима, повезујући их са претходно истраженим примерима исте или сличне врсте народне књижевности и традиције, и упоређујући варијанте, те скреће пажњу на специфичне мотиве и њихово значење. Књиге су опремљене и прилозима: картама распрострањености појединих врста песама, фотографијама певача и казивача, као и обреда и обичаја у којима су песме казиване и чији су део (а који су приликом тумачења и описани), па је очигледан и њихов допринос етнологији.

Још једна значајна књига посвећена народној књижевности која се појављује у издању Института за српску културу Приштина носи наслов *Лирске народне њесме југоисточне Србије* (1997) аутора Љубише Рајковића Кожељца. О њој ће бити више речи у раду посвећеном монографским публикацијама Института.

Дакле, ова институција публиковала је укупно осам књига посвећених српској народној књижевности, од чега две монографије и шест збирки народних песама, приповедака и кратких говорних умотворина, опремљених предговорима, коментарима о записивачима, начину певања и казивања, речницима дијалектизама, картографским прилозима о њиховој распрострањености и фотографијама певача и казивача.

По ширини истраживачког захвата, обиму и научној информативности истичу се и два предговора изборима из српске уметничке књижевности. Предговор књизи *Свила у њејелу: антологија српске ѡрозе Косова и Метохије 1945–2000*. Драгомира Костића (2000: VII–LIII), објављен под насловом „Од илузије до катастрофе: етапе и тематско-стилска одређења српске прозе Косова и Метохије

бити предмет засебног научног рада, који би паралелно сагледао и едицију *Народна књижевност Срба на Косову* (1980), а чији је приређивач такође Владимир Бован.

10 Ово подручје, познато у књижевнофолклорном контексту као део средњовековне жупе Левач, захвата јужни обод Шумадије, односно централни део Републике Србије: територију јужно од Крагујевца до реке Западне Мораве и од Велике Мораве на истоку до Гледићких планина на западу (в. Лазаревић 2012: 15).

(1945–2000)”, прерашће у монографију историјскокњижевног типа – *Српска ѓроза на Косову и Метохији (1945–2000)* (2002), коју ћемо анализирати у прилогу посвећеном историјама књижевности у издању Института. У антологији, опремљеној и „Белешкама о писцима” (Костић 2000: 271–276), заступљено је 17 косовскометохијских приповедача и романсијера, чије стваралачке поетике приређивач критички представља, вреднујући њихова најзначајнија дела и књижевноететске домете у односу на матичне токове српске књижевности, али и у односу на друштвеноидеолошку климу у јужној српској покрајини. Предговор антологији, као и историјски преглед Д. Костића, изразито су критички настројени према културној и књижевној политици у периоду комунизма, заснованим на изједначавању народа и култура на овом подручју. То је условило одбацивање, забрањивање и прећуткивање најбоље традиције српске приповедне прозе која се на Косову и Метохији неговала и доживела врхунац нарочито између два светска рата (нпр. Григорија Божовића). Косовскометохијска књижевност Срба након Другог светског рата представљана је као потпуно нова књижевност, што је условило њену регионалност чак и у оквирима матичне књижевности, истиче Костић.

Уз напомену да се из наведених разлога периодизацијом ове књижевности уз литерарне намећу и ванлитерарни утицаји, аутор предговора издваја три периода у историји послератне српске прозе Косова и Метохије: *ѓтрадиционалистѓички* (од рата до 1972. године); *модернистѓички* (1972–1992); и *арѓѓистѓички*, односно *ѓостѓ-модернистѓички* (крај 80-их и почетак 90-их година, до краја 20. века). Премда је понуђена периодизација само условно прихватљива,¹¹ а неки судови искључиви и слабо аргументовани, овај предговор значајан је у историјскокњижевном смислу за стварање мало другачије перспективе о условима развоја, па према томе и вредновању косовскометохијске прозе у наведеном периоду.

Други поменути јесте предговор хрестоматији *Луцидни сневачи српскоѓ романѓизма* (2022), коју је саставила Јасмина Кнежевић, а која окупља поетске и прозне текстове ониричке провенијенције у књижевности српског романтизма, како се и у поднаслову истиче. Предговор, који према свим научним критеријумима представља узорну студију о разматраном проблему, истовремено у језичко-стилском погледу остајући близак лирској природи текстова које тумачи, настао је из магистарског рада „Снови у књижевности српског романтизма” одбраћеног на Филозофском факултету у Новом Саду. Сама хрестоматија, пажљив избор из проучаваних извора, настала је са интенцијом ауторке да „паралелно са студијом о сновима у српском романтизму, приреди(м) и неку врсту књиге-пратилице, хрестоматију књижевних текстова која би у исто време била читанка, илустрација и сведочанство о богатству ониричне фантастике у делима наших одабраних романтичара” (Кнежевић 2022: 7). Имајући на уму функционалну, вредносну и концепцијску разлику између антологије и хрестоматије, ауторка наглашава да се определила за шири и маће обавезујући појам у тежњи да скрене пажњу

11 Спорно је, на пример, сврставање романа Вука Филиповића, који носе све одлике романа тока свести и многе особине француског „новог романа”, у *ѓтрадиционалистѓички* период (в. Јефтимијевић Михајловић 2021: 29).

на разноврсност и богатство употребе мотива сна, али водећи рачуна и о квалитету одломака, које распоређује у сфере сна. Управо у тој класификацији сфера сна – што је условило композицију књиге, али и наговестило могућу монографију – лежи једна од њених највећих вредности: „Сфере компензације”, „Сфере илузија”, „Сфера пророчког сна. Сфера видовитог сна. Сфера сна као знака упозорења”, „Сфера обожења. Метафизичка сфера сна”, „Сфера дечјих снова”, „Сфера хаоса”, „Око сна. Сфера легенди, веровања и предрасуда везаних за сан”. Целине су даље подељене на потцелине (на пример, прва на „Сан као компензацију потребе за љубављу” и „Сфера сна о слободи и о српству (јуначка, косовска сфера). Сфера критичког сна о српству”), а потцелине на одељке, у које су сврстани сновидни примери песама и записа наших романтичара: Петра II Петровића Његоша, Бранка Радичевића, Ђуре Јакшића, Јована Јовановића Змаја, Лазе Костића и Ђорђа Марковића Кодера.

На тај начин, хрестоматија *Луцидни сневачи српској романџизма* заједно са предговором, као „својеврстан омаж феномену сна” (Кнежевић 2022: 14), сагледава сан не само као психолошки феномен и књижевни мотив, већ као сложено место сусрета различитих теоријских, поетичких и културних перспектива. Дијахронијско и синхронијско разматрање појма сна, ослоњено на психоаналитичка тумачења Фројда, Јунга, Фрома, Медара, Боса, Леополда Сондија, као и на радове њихових тумача, омогућава да се сан чита као простор у којем се преплићу индивидуално искуство, колективна имагинација и књижевна форма (објашњење сна као књижевног поступка и жанра). У том контексту, појам *луцидног сањања* – бити будан у сопственом сну – добија посебну интерпретативну тежину и постаје кључ за разумевање поетичких поступака српског романтизма, али и за шире промишљање односа између сна, свести и књижевног стварања.

Још једно значајно издање Института за српску културу, реализовано у коопторству са Филозофским факултетом у Косовској Митровици, јесте избор критичких текстова *Григорије Божовић у књижевној кризици* (2004), који је приредио Миленко Јевтовић и опремио обимним научним предговором и првом библиографијом радова о овом писцу. Међу стотинак текстова и написа различите намене објављених у дневној штампи и књижевним часописима о најзначајнијем косовскомехохијском приповедачу између два светска рата, приређивач прави критички избор од 27 прилога (аналитичких рецензија, кратких студија и есеја) који садрже аргументоване вредносне судове о Божовићевом опусу. Одабрани текстови хронолошки су распоређени у пет целина, у распону од прве објављене рецензије Станислава Винавера из 1924. године, до последњег критичког текста из пера Божићара Кнежевића, 1941. године.

Настајала у време борбе за грађанску и књижевну рехабилитацију овог великог писца и националног барда, паралелно са Јевтовићевим радом на докторској дисертацији *Личности и књижевно дело Григорија Божовића 1–2* (1996), такође у издању Института, ова књига представља не само значајан допринос том племенитом књижевном, културном и националном циљу, већ је до појаве неколико зборника реферата са одражаних научних скупова о Григорију Божовићу на Филозофском факултету у Косовској Митровици, а захваљујући залагању професора

Драгише Бојовића,¹² била и незаобилазно полазиште за нове генерације критичара, које су живот и рад овог великог писца и родољуба сагледавале у другачијем светлу. Иако жанровски не припада монографијама, уводна студија, заснована на аналитичком приступу одабраној грађи, има значајну монографску функцију у проучавању стваралаштва Григорија Божовића и у тематском смислу се придружује том корпусу.

Дакле, кроз наведене примере, издавачка делатност Института за српску културу Приштина – Лепосавић показује се као простор у којем се научни рад и културна одговорност међусобно прожимају, а приређивачки приступ народној и уметничкој књижевности обезбеђује континуитет истраживања и тумачења књижевног наслеђа. У том контексту посебан значај имају *Сјуденјски записи* Владимира Бована, који су, настали пре институционалног утемељења истраживања, далеко превазишли оквире наставне праксе и омогућили да усмена књижевна грађа са простора Косова и Метохије остане сачувана и доступна научној рецепцији у времену када су њени живи носиоци протерани са ових простора. Предговори и уводни текстови у појединим антологијским издањима саставни су и важан део тог приређивачког рада јер обликују хоризонт читања књижевне грађе, при чему издања Института делују као места сабирања, очувања и промишљања књижевне традиције. У светлу разматраних публикација, показано је да издавачка делатност Института за српску културу Приштина – Лепосавић не подразумева искључиво објављивање грађе, већ и активан научни рад на њеној интерпретацији, систематизацији и укључивању у шири књижевноисторијски и културни контекст. Овај уводни прилог тиме поставља полазишта за даља истраживања, која ће у наставку пројекта бити усмерена на друге видове и аспекте проучавања језика и књижевности у оквиру деловања Института.

ЛИТЕРАТУРА

Башићина 1997: *Башићина*, св. 8/1997, 31–93.

Бован 2000: (приредио и предговор написао) Владимир Бован. *Обредне народне њесме са Косова и Метохије: Сјуденјски записи српских народних умотворина на Косову и Метохији*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић; Бања Лука: „Бесједа”; Исток: Дом културе „Свети Сава”.

Бован 2001: (приредио и предговор написао) Владимир Бован. *Лирске и ејске њесме Косова и Метохије: Сјуденјски записи српских народних умотворина са Косова и Метохије*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић; Исток: Дом културе „Свети Сава”; Београд: „Народно дело”: „Стручна књига”.

Бован 2002: Владимир Бован. „Од захтева до закона (1976–1988)”. У монографији: *Институт за српску културу Приштина 1988–2002*. Уредник Милош Ђорђевић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 13–27.

Бован 2005: (приредио и предговор написао) Владимир Бован. *Народне њеривејке и њоворне умотворине са Косова и Метохије: Сјуденјски записи српских народних умотворина на Косову и Метохији*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.

12 Реч је о следећим зборницима: *Језик и сјил Григорија Божовића* (2006), *Поетика Григорија Божовића* (2016) и *Ејика и њетика Григорија Божовића* (2021).

- Вукадиновић, Ђорђевић 2003: Зоран Ч. Вукадиновић и Ана Ђорђевић (прир.) *Инстиииуи за српску културу Приштина 1988–2003*. [Каталог издања поводом јубилеја 15 година *Инстиииуи за српску културу*]. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Денић 1997: Сунчица Денић. „Бранислав Нушић и Стојан Капетановић у Косовском вилајету”. *Башићина*, св. 8, 47–52.
- Ђорђевић 1997: Милош Ђорђевић. „Необјављена студија Вука Филиповића о поезији и поетици Милана Ракића”. *Башићина*, св. 8, 53–65.
- Ђорђевић 2002: Милош Ђорђевић (ур.) *Инстиииуи за српску културу Приштина 1988–2002*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Иванић 1997: Душан Иванић. „Бранислав Нушић и поетика реализма”. *Башићина*, св. 8, 39–45.
- Јеврић 1997: Милорад Јеврић. „Војислав Илић и Косово”. *Башићина*, св. 8, 81–93.
- Јевтовић 1996: *Личноси и књижевно дело Григорија Божовића 1–2*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Јевтовић 1997: Миленко Јевтовић. „Милан Ракић у прози Григорија Божовића”. *Башићина*, св. 8, 67–80.
- Јевтовић 2004: Миленко Јевтовић (прир.). *Григорије Божовић у међурајној књижевној кријици*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Јефтимјевић Михајловић 2021: Марија Јефтимјевић Михајловић. *Мий(о)џеџика романа Пеџира Сарића*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Кнежевић Р. 2022: Радмила Кнежевић. *Песме џризренске*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Кнежевић 2022: (избор и предговор) Јасмина Кнежевић. *Луцидни сневачи српској романџиизма: (хрестоматија поетских и прозних текстова ониричке провенијенције у књижевности српског романтизма)*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Костић 1997: Драгомир Костић. „Конзули у делима Јанићија Поповића”. *Башићина* св. 8, 31–38.
- Костић 2000: (избор и предговор) Драгомир Костић. *Свила у џејелу: антологија српске прозе на Косову и Метохији (1945–2000)*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Лазаревић 2012: Велибор Лазаревић. *Народна лирика Левча и Темнића: истраживања и примери*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Лазаревић 2012: Велибор Лазаревић. *Народна лирика Левча и Темнића: џејџика и музичка џрадиција*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Лазаревић 2019: Велибор Лазаревић. *Ејске џесме и баладе Левча и Темнића*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Лазаревић 2020: Велибор Лазаревић. *Народне басме и лечења у Левчу и Темнићу*. Лепосавић: Институт за српску културу – Приштина.
- Павловић 2002: Зоран Павловић, „О имену Института”. У монографији: *Инстиииуи за српску културу Приштина 1988–2002*. Ур. Милош Ђорђевић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 32–37.
- Рајковић Кожељац 1997: Љубиша Рајковић Кожељац. *Лирске народне џесме јуџоисџочне Србије*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Томић 2024: Весна Т. Томић. *Сџиџоф џисма*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Хаџи-Перић 2020: Нада Хаџи-Перић. *Зайис из Призрена са извора*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Хаџи-Перић 2024: Нада Хаџи-Перић. *Алка: Песмом до Призрена и Средачке жуйе*. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.
- Цветановић 2002: Владимир Цветановић, „Политички отпори”. У монографији: *Инстиииуи за српску културу Приштина 1988–2002*. Ур. Милош Ђорђевић. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, 27–32.

Mirjana M. BEČEJSKI

THE STUDY OF THE SERBIAN LANGUAGE AND LITERATURE
AT THE INSTITUTE FOR SERBIAN CULTURE PRISHTINA – LEPOSAVICH
(ON THE EXAMPLE OF COLLECTING AND EDITING WORK IN THE FIELD
OF FOLK AND ARTISTIC LITERATURE)

SUMMARY

As part of a more extensive research project, the aim of which was to present the work of the Institute for Serbian Culture Prishtina – Leposavich by departments, i.e., fields and scientific disciplines, as well as a subproject dedicated to the study and preservation of the Serbian language and literature at the Institute, it has been planned to publish a series of papers which view this area primarily through publishing activities – dictionaries, collecting and editing work in the field of folk and artistic literature. Subsequent papers will illustrate the study of the aforementioned scientific discipline through monographic publications (historical-literary monographs, monographs dedicated to individual creative poetics, but also those which comprehensively address a single topic or subject, that is, a linguistic area, including books of essays and studies), through other forms of publishing (thematic collections of papers and proceedings of scientific conferences, bibliographical, and serial publications, i.e., the journal *Bashtina*), as well as through non-publishing activities (organisation of scientific conferences, round-table discussions, book promotions, collections of papers, journals, and the Institute itself), literary and institutional co-operation with scientific and cultural institutions, researchers' guest appearances on thematic scientific radio and TV programmes, etc.

Thus, this paper is the first in the series of contributions to the study of the Serbian language and literature through the publishing activities of the Institute for Serbian Culture. As a necessary cultural-historical and institutional context, the introductory part depicts the struggle to establish the Institute for the study of Serbian culture in Prishtina, outlining its scientific, cultural, and national objectives as well as presenting a concise history of its activities. Attention is then directed to the classification, number, and a concise review of publications dedicated to the study of the Serbian language and literature, while the central part of the paper is devoted to the analysis of collecting and editing work in the field of folk and artistic literature, with a special focus on the prefaces of collections of folk literature, anthologies, and chrestomathies, along with a book of edited critical texts with a significant introductory study (preface) and a bibliographical contribution. Owing to their scientific, cultural, and national value, particular attention was given to two scientific achievements – the project involving documentation and publication of *Students' Records* of Serbian folk literature in the territory of Kosovo and Metohija, which was conducted under the guidance of Professor Vladimir Bovan and proved to be invaluable due to the exodus of Serbs in this territory, as well as the project involving collection and sistematization of verbal folklore in the territory of Levach and Temnich conducted by Velibor Lazarevich, a scientific associate of the Institute.

Through a review and analysis of the aforementioned publications, the aim of the paper is to highlight the thematic, methodological, and socio-ideological frameworks within which the researchers and associates of the Institute approached Serbian folk literature and anthological work, to point out unexplored areas, and to emphasise the significance of the Institute's publishing activities as one of the key forms of scientific engagement in the preservation and interpretation of Serbian literary and linguistic heritage.

Keywords: Institute for Serbian Culture Prishtina – Leposavich, publishing activities of the Institute for Serbian Culture, the study of language and literature, collecting and editing work, prefaces, folk literature, *Students' Records*, Vladimir Bovan, anthologies, chrestomathies.